

MEGARSKA ZDJELA IZ HERCEG-NOVOG

Branko Kirigin

Megarska zdjela iz Herceg-Novog, o kojoj će ovdje biti riječi, važan je spomenik kulture antičkog doba zato jer se takav tip posude veoma rijetko pojavljuje u repertoaru helenističke keramike kod nas.¹ Ta činjenica me ponukala da se pozabavim tom zdjelom i da rezultate, koliko god oni bili skromni, posvetim akademiku Cvitu Fiskoviću, znanstveniku koji je u svom opsežnom i raznovrsnom istraživačkom radu posvetio brojne stranice problemima antičke povijesti umjetnosti, čovjeku koji mi je uvijek izlazio u susret korisnim savjetima.

Megarska zdjela nađena je u Herceg-Novom, u predratnim godinama kada ju je za Arheološki muzej u Splitu nabavio tadašnji direktor Mihovil Abramić.² Zdjela je zavedena pod inv. broj Fb 1628. Visoka je 5,3 cm. Promjer oboda je 12,3 cm. Polusferičnog je oblika, s tim da prvi pojas stoji uspravno za razliku od drugih, koji formiraju poluloptu. Glina je crvenkasta, engoba crveno-smeđa, dok je pojas pri vrhu prešao u tamnosmeđu boju. Na mjestu gdje se nalazi drugi ukrasni pojas od niza rozeta tragovi su crne engobe. Zdjela je dobro očuvana u cijelosti. Engoba na mnogim mjestima, izvana i iznutra, nedostaje. Ukrašen je u reljefu i sastoji se od četiri pojasa: 1. pri obodu, prazan, 2. niz rozeta, 3. buketi lovorovih listova horizontalno postavljenih nadesno, sa po tri bobice sa svake strane, 4. čaška od akantovih listova postavljenih naizmjenično sa dva kopljasta i dva ovalna lista. Na dnu je rozeta u krugu. Frizovi su razdijeljeni reljefnim linijama.

Prije nego što prijedem na analizu same zdjele, potrebno je iz metodoloških razloga reći, barem u osnovnim crtama, ono što je meni zasad poznato o problematici megarskih zdjela.³

Odavno je uočeno da termin »megarska zdjela«, koji označava vrstu posude polusferičnog ili nešto dubljeg recipijenta s dekoracijom na vanjskoj stijenci posude, nije adekvatan jer se ispostavilo da je mali broj tih posuda nađen u samoj Megari i da se tamo, izgleda, uopće nisu proizvodile.⁴ Velika većina dosad poznatih zdjela te vrste potječe s raznih helenističkih nalazišta. Na nekim od tih nalazišta nađeni su i kalupi za njihovu izradu. Ipak,

Megarska zdjela iz Herceg-Novog (Arheološki muzej, Split)

termin je zadržan budući da se nije našao pogodniji, a ovaj je postao tradicionalan.

Megarske zdjele, koje su nastale kao keramička imitacija metalnih i staklenih zdjela,⁵ proizvodile su se najprije u većim centrima na Istoku, prije svega u Aleksandriji, da bi se zatim njihova proizvodnja proširila i na ostali helenistički svijet. Kalupi tih zdjela nađeni su u Ateni, Sparti, Pergamonu, Olbiji, u Siriji i na otoku Delosu.⁶ Fragmenti tih zdjela nađeni su na skoro svim helenističkim lokalitetima. U Italiji pak, gdje postoji lokalna produkcija grčkih slikanih vaza,⁷ na isti se način reflektira i produkcija reljefne helenističke keramike inspirirane metalnim prototipovima. Među megarskim zdjelama u Italiji imamo i onih koje nose pečate s imenima italskih keramičara, kao što su npr. C. POPILUS (ili C. POPILUS CLIO) i L. APPIUS (ili LAPPIUS). Takve su se izrađivale, sudeći prema imenima gradova koji se nalaze uz ime keramičara, na veoma ograničenom teritoriju — u Umbriji i u južnoj Etruriji. Datiraju se u I st. p. n. e Također su i keramičarske radionice u Campaniji proizvodile takve posude.⁸

Međusobno se razlikuju pojedine regije u produkciji megarskih zdjela. Tako npr. u Ateni imamo pojavu da se nakon pečenja urezuju linije uokolo medaljona na dnu i ispod vanjske usne, čime se dobiva efekt sa sjajnom crvenom bojom (MILTOS) koja se aplicira na zdjelu prije premazivanja engobom, kao što je to slučaj kod keramike tzv. West Slope stila. U Sparti se dno vaze ukrašava u obliku školjke ili astragalima. U Makedoniji nailazimo na motiv konjskih kopita i štitova.⁹

Što se tiče oblika megarskih zdjela, poznato je nekoliko različitih oblika. U Ateni je bio omiljen oblik zdjele s dubljim recipijentom i prema vani iskošenim obodom.¹⁰ Na Bliskom istoku (Sirija, Palestina i Egipat) više je u modi oblik koji ima plići recipijent.¹¹ Kod delskih zdjela zapaža se tendencija da se obod razvija prema unutrašnjosti vaze,¹² kao i kod naše zdjele iz Herceg-Novog.

Megarska zdjela iz Herceg Novog, pogled odozdo

Tehnika izrade megarskih zdjela sastoji se u tome što se meka glina pritiskivala u kalup koji je već bio dekoriran raznim motivima. Taj negativ na kalupu nastajao je tako što se otisak uzimao s neke druge posude, bilo metalne ili zemljane, ili, što je češći slučaj, da su pomoću raznih pečata⁴³ u kalup utiskivani motivi po željenoj varijanti, zbog čega je velik broj zdjela različito ornamentiran. Upravo taj postupak — utiskivanje raznih pečata — dopuštao je bezbroj varijanata. Tako npr. među velikom kolekcijom megarskih zdjela otkrivenih na Agori u Ateni nije nađen ni jedan duplikat, što svjedoči da se upravo težilo takvu postupku.¹⁴ Također je velik broj raznovrsno dekoriranih megarskih zdjela nastao zato jer se samo mali broj kopija mogao izraditi iz jednog kalupa, pogotovu kada su u pitanju

fini detalji.¹⁵ Kada bi se tako meka glina utisnula u kalup, unutrašnjost zdjele bi se obradila na lončarskom kolu. Nakon toga zdjela bi se pekla ili pri reduciranoj atmosferi, kako bi se stvorila crna površina (ta tehnika je prevladavala u starijim fazama), ili pri oksidiranoj atmosferi kako bi se dobila crvena boja gline, a ta je tehnika prevladavala u II i u I st. p. n. e. i ona inicira razvoj rimske reljefne keramike.¹⁶

Prizori na megarskim zdjelama mogu se podijeliti u dvije osnovne grupe. U jednu spadaju one na kojima imamo prikaze mimičkih, farsičnih i mitoloških tema. U tu grupu se ubrajaju i prikazi pojedinih božanstava (npr. Apolon, Artemida), scene iz klasičnih epova.¹⁷ Osim tih scena, javljaju se i scene koje nemaju neko specifično značenje: mladići koji vježbaju, Eroti koji lete ili jašu, dupini, razne životinje, maske, dijelovi arhitekture (jonski stup) i sl. Scene iz Dionizijeva kulta (satiri i sl.) osobito su omiljele jer su te vrste zdjela služile kao čaše za vino premda su, općenito uzevši, neprikladne za držanje tekućine budući da ne stoje čvrsto kada se stave na stol. Također nailazimo i na prikaze Heraklovih djela.

U drugoj su grupi, kojoj pripada i naša zdjela, one vaze na kojima nema ljudskih likova. To su zdjele s vegetabilnim, florealnim i geometrijskim motivima. Osim motiva koji se nalaze na zdjeli iz Herceg-Novog, javljaju se na većini posuda floreali s prikazom vodenog ljiljana koji je ponekad s uskim a ponekad sa širokim laticama,¹⁸ što ukazuje na egipatsko porijeklo megarskih zdjela. U Grčkoj su uobičajene čaške od akantovih listova,¹⁹ kao što je to slučaj i na našoj zdjeli. Nailazimo zatim na palmete, stilizirane listove, grančice, vitice vinove loze i sl.²⁰ Od geometrijskih motiva javljaju se pored urezanih linija motivi meandra, astragala, rombovi, ovuli i sl.²¹

Općenito uzevši, megarske se zdjele datiraju od III st. p. n. e. do u I st. p. n. e. kada ih nasljeđuju proizvodi rimske reljefne keramike.²²

Prema dosadašnjim nalazima, očito je da su se zdjele koristile u svakodnevnom životu, što npr. potvrđuju nalazi na atenskoj Agori. Megarske zdjele također nalazimo i u grobovima (npr. helenistička nekropola u Konstanci).

Izravnu analogiju za zdjelu iz Herceg-Novog nalazimo među zdjelama s otoka Delosa koje je objavio Courby²³ Zdjela s Delosa koju donosi Courby (vidi bilj. 23) po obliku i po rasporedu ornamenata potpuno je identična našoj zdjeli. Među megarskim zdjelama iz Konstance²⁴ također nailazimo na jednu koja ima friz horizontalno postavljenih lovorovih listova nadesno, među kojima su po tri bobice s gornje i donje strane, a koji je utisnut na isto mjesto kao i naš friz. Drugi ornamenti na toj zdjeli drugačiji su nego na našoj, ali je oblik zdjele vrlo sličan, osim što je u dimenzijama ona iz Konstance nešto veća. Ocheseanu je pripisuje maloazijskoj produkciji, a datira je u III-II st. p. n. e. odnosno oko 200. god. p. n. e. Nađena je u helenističkoj nekropoli Tomis (Konstanca).²⁵ Na jednoj drugoj zdjeli iz Konstance nailazimo na identičan friz rozeta, samo što je taj friz postavljen na trećem pojasu, a naš na drugome.²⁶ Na ulomku br. 7 koji donosi Ocheseanu (str. 219, sl. 8) također imamo friz rozeta, ali ovaj put na istom mjestu gdje se nalazi i naš friz rozeta.²⁷

Ovaj kratak analogijski osvrt samo potvrđuje već naglašenu sugestiju da vaza iz Herceg-Novog pripada delskoj produkciji i to po obliku same zdjele i po motivima koji se na njoj nalaze.

Što se tiče datacije megarske zdjele iz Herceg-Novog, mislim da nećemo pogriješiti ako je smjestimo u II st. p. n. e. Naravno, ostaje otvoreno je li naša zdjela zaista nađena u Herceg-Novom, te da li ju je vlasnik te vaze, koji ju je dao ili prodao M. Abramiću, našao u samom gradu ili je pak donio iz Risna ili iz Budve gdje bi bilo realnije očekivati takve nalaze. Možda ju je donio čak i s nekakva putovanja. Ipak, najnovija arheološka istraživanja u Herceg-Novom koje vodi dr Pavle Mijović, ulijevaju tračak nade da je naša megarska zdjela ipak nađena u Herceg-Novom.

BILJEŠKE

¹ U Saloni je nađeno nekoliko ulomaka. Vidi *V. von Gonzenbach*, *Pottery from Closed Deposits*, str. 185—186, T. 35, no. 22—38, u publikaciji *Christoph W. Clairmont, Excavations at Salona (1969—1972)*, Noyes Press, New Jersey 1975. Zanimljivo je napomenuti da među mnoštvom helenističke keramike iz antičke Isse i starog Farosa ovaj tip posude nije poznat.

² Poznato nam je da je M. Abramić boravio u Boki kotorskoj (bio je u Risnu 24. II 1928). Međutim kako je došao do ove zdjele, nije nam poznato, iako sam pregledao dobar dio njegove nesređene arhive. Mislim da ovdje nije potrebno navoditi posebice na prošlost Boke. Usp. *Istorija Crne Gore I*; *P. Mijović i M. Kovačević*, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd—Ulcinj 1975. i tamo navedena literatura.

³ Literatura koja mi je bila dostupna: *F. Courby*, *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922; *H. A. Tompson*, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, *Hesperia* III, 1934; *P. V. C. Baur*, *Megarian Bowls in the Rebecca Darlington Stoddard Collection of Greek and Italian Vases in Yale University*, Supplement to the *American Journal of Archaeology* 1941; *R. J. Charleston*, *Roman Pottery*, London 1955; *M. A. del Chiaro*, *Vasi megaresi*, *Enciclopedia dell' arte antica*, Vol. IV, str. 970—974, Roma 1961; *M. Bucovala*, *Necropole elenistice la Tomis, Dobrogea-Constanta* 1967; *R. Ocheseanu*, *Bulurile »Megariene« din colectile muzeului de arheologie Constanta, Pontice II*, 1969.

⁴ *Baur*, o. c., str. 229.

⁵ Za megarske zdjele od stakla vidi: *Alex von Saldner*, *Glass Finds from Gordion*, *Journal of Glass Studies*, Vol. 1, 1959, str. 40—42, sl. 25—28.

⁶ *Charleston*, o. c., str. 9—10.

⁷ *A. D. Trendall*, *South Italian Vase Painting*, London 1976.

⁸ *Charleston*, o. c., str. 10—11, T. 3.

⁹ *del Chiaro*, l. c.

¹⁰ Bezbroy primjeraka kod *Tompson*, o. c.

¹¹ *Baur*, o. c., sl. 15, 16.

¹² *del Chiaro*, l. c.

¹³ Jedan takav pečat s prikazom rozete otkriven je na atenskoj Agori; *Tompson*, o. c. sl. 120.

¹⁴ *Tompson*, o. c., str. 10.

¹⁵ *Tompson*, *ibidem*.

¹⁶ *Charleston*, o. c., str. 10.

¹⁷ Takve vaze su donedavno nazivane »homerske« zdjele (karakteristične za Beotiju), ali je ustanovljeno da osim scena iz *Ilijade* i *Odiseje* postoje i scene iz Euripidovih i Eshilovih djela.

¹⁸ *Baur*, o. c., str. 247.

¹⁹ *Baur*, ibidem.

²⁰ *Courby*, o. c., sl. 76—80.

²¹ *Courby*, ibidem.

²² *del Chiaro*, l. c.

²³ *Courby*, o. c., T. XII, no. 29. Na žalost, dimenzije nisu navedene.

²⁴ *Ocheseanu*, o. c., str. 219—220, no. 8, sl. 9.

²⁵ *Bucovala*, o. c., str. 39—40.

²⁶ *Ocheseanu*, o. c., str. 224, no. 12, sl. 16. On je pripisuje delskoj produkciji

II st. p. n. e.

²⁷ Navodenjem ovih varijanata u postavci pojedinog friza samo potvrđuje mišljenje Tompsona da se upravo težilo takvom postupku. Vidi bilješku 14.

VASE DE MÉGARE PROVENANT DE HERCEG-NOVI

Branko Kirigin

Le vase de Mégare, provenant d'Herceg-Novî, fut découvert dans les années qui précéderent la dernière guerre; il est actuellement conservé au Musée archéologique de Split (No. d'inv. Fb 1623). Bien que nous ignorions les circonstances exactes entourant l'origine véritable de ce vase, ce récipient est important car ce genre de céramique hellénistique apparaît rarement sur le littoral oriental de l'Adriatique (note 1).

Le vase mesure 5,3 cm de haut, son diamètre est de 12,3 cm. Il est de forme demi-sphérique. La terre cuite est rougeâtre, l'engobe d'un rouge brun, tandis que la bande proche du sommet est passée au brun foncé. A l'endroit où se trouve une autre bande décorative faite d'une série de rosettes, il y a des traces d'engobe noir. Le vase est bien conservé. L'engobe manque à de nombreux endroits, à l'extérieur et à l'intérieur. Le décor est plastique et se compose de quatre bandes: 1. près du bord, vide; 2. série de rosettes; 3. bouquets de feuilles de laurier placés horizontalement à droite, avec trois petites baies de chaque côté; 4. calice de feuilles d'acanthé placées alternativement avec deux feuilles lancéolées et deux ovales. En bas, une rosette dans un cercle. Les frises sont séparées par des lignes en relief.

Après considérations générales sur les vases de Mégare, d'après la littérature accessible, l'auteur trouve une analogie directe pour le vase d'Herceg-Novî à Delos, et certains détails parmi les vases de Constance. C'est pourquoi l'auteur attribue ce vase à la production de Delos du IIes. d'avant notre ère.